

Een stukje Veenkoloniale ontginning

Ter gelegenheid van de Kerstwandeling op 27 december a.s. in Borgercompagnie gaan we in dit artikel in op de ontsluiting van het veengebied van Hoogezand en Sappemeer. Het gebied waar de wandeling wordt gehouden werd 350 jaar geleden ontsloten. Waar voor die tijd een eindeloze golvende heide lag ontstond in korte tijd een landschap dat op de tekentafel ontworpen leek. Kaarsrechte kanalen vanwaar haaks op precies dezelfde afstanden de wijken het veen inliepen met op iedere kavel een boerderij van het Oldambster type. Als we ons realiseren dat dit enorme werk met de hand uitgevoerd werd moeten we wel met ontzag denken aan die duizenden mannen en vrouwen die de arbeid leverden. De opdrachtgevers moeten over een zeer vooruitziende blik hebben beschikt, want voordat de eerste turf op de markt kwam moesten jarenlange investeringen gedaan worden. Het was vooral de stad Groningen die de faciliteiten bood aan de compagnieën die de concessies kregen. Het was oom de stad die bepaalde dat de afgeveende grond werd toegemaakt om er boerderijen op te stichten. Al met al is dit een uniek landschap geworden dat op een unieke manier tot stand is gekomen.

Door Nick Kieft

De turf aan snee

De turfwinning in de Groninger Veenkoloniën en in de Nienoordse venen ten zuiden van Leek waren hoogveenafgravingen. Een hoogveenpakket bestond uit verschillende lagen. De belangrijkste waren de onderste lagen, waarin *moeras-* en *zeggeveen*, *broek-* en *bosveen* en de bovenste lagen, de veenmosvenen. Deze verschillende veensoorten hadden ook een verschillende verbrandingswaarde, waarbij over het algemeen de onderste lagen de hoogste calorische waarde hadden. De bovenste laag werd gevormd door het jongere veenmosveen. Dit werd wel *grauwveen*, *witveen* of *bolster* genoemd. Daaronder bevond zich de laag zwartveen waaruit de meeste turf werd gestoken. De onderste laag werd *dargveen* genoemd en die werd meestal tot baggerturf verwerkt.¹

De vervening begon met het geleidelijk ontwateren van het veen. Voordat men afwateringssloten kon graven moest eerst door boringen worden vastgesteld hoe dik de veenmassa was en of het reliëf in de zandondergrond van invloed kon zijn op het afwateringspatroon. Door deze gegevens te combineren met een waterpassing van het veenoppervlak kon de afwateringsrichting worden vastgesteld. Dan groef men de *hoofdraaien*, de greppels die de hoofdrichting van het afwateringsstelsel aangaven. Langs de hoofdraaien en zijraaien zou het veen aan snee worden gebracht. Na deze voorbereidingen werd het veen in rechthoekige opstreckende percelen, plaatsen, verdeeld met een breedte van twintig tot vijftwintig roeden (circa 80 – 100 meter). Tussen twee plaatsen werd een greppel gegraven met een breedte van drie veenvoeten (ongeveer 60 centimeter) en twee voeten diep. Bij dikke veenpakketten waren deze greppels wat breder en dieper. Haaks op deze greppels werd het veen door greppels van twee voet breed en diep in akkers verdeeld. Hierna liet men het veen twee tot tien jaar rusten om het te ontwateren en te laten indrogen. Soms werden in deze periode de greppels met één steek verdiept. Dit proces van het eerste bereiden van het ruwe veen werd wel *raaien en gruppen*, of *gruppelen*, genoemd. Ook tijdens de eigenlijke vervening ging dit werk door omdat de hoger gelegen zo ook in de vervening betrokken

¹ Gerding, *Vier eeuwen turfwinning*, 15

konden worden. Dit graafwerk werd vaak in de winter of het najaar verricht als de eigenlijke turfgraverij stil lag.²

Als het veen voldoende was bezakt, werd aan weerszijden van de hoofdraai het veen over een breedte van circa zestien veenvoeten (4 – 5 meter) over een lengte van 40 – 50 roeden (160 – 200 meter) weggestoken. Zo'n put werd een *spitting* genoemd. De onbruikbare bovenste laag, de zogenaamde *bonkaarde*, werd tot een diepte van ongeveer een halve meter afgestoken, verkruid en gelijkmatig over het belendende bovenveen uitgespreid. Hierdoor ontstond een *zetveld* waarop de ernaast gewonnen turf te drogen kon worden gezet. Na het *afbonken* kon de turf uit de spitting worden gestoken en gedroogd. Dit werk gebeurde in het graafseizoen. In het volgende jaar werd de spitting met dezelfde lengte en breedte verlengd. Tegelijk verbreedde men de oude spitting aan weerszijden zodat een put met een breedte van achttien tot twintig meter ontstond. Deze sleuf bood nu voldoende ruimte om het zand dat uit de te graven wijk kwam, op te slaan. De zo gevormde wijkswal zou later ook dienst kunnen doen als opslagplaats voor bonkaarde en ander restafval.³

Een *wijk* was een waterweg in het veengebied. Er waren hoofdwijken, dwarswijken en plaatswijken, al naar gelang hun functie in het veengebied. De afmetingen werden bepaald door de grootte en diepgang van de vaartuigen waarmee de turf zou worden afgevoerd en van het waterpeil in het hoofdkanaal. Net als de spitting, werd de wijk ook van jaar tot jaar verlengd totdat het einde van de plaats was bereikt. Haaks op de wijk werden dwarswijken gegraven om de veenplaatsen verder te ontwateren en te ontsluiten. Het is duidelijk dat er een enorme inspanning geleverd moest worden om al dit graafwerk uit te voeren. Een wijk met een lengte van honderd roeden (400 meter) met een bovenbreedte van negen meter en een bodembreedte van zes meter en een diepte van 1,75 meter zou twintig mannen 35 werkdagen kosten. Evenals het gruppelen werd het wijkengraven na het graafseizoen verricht.⁴

Het ruwe veen waarvan de bonkaarde was verwijderd, maar dat nog niet vergraven werd, moest tegen vorst beschermd worden omdat veen dat bevroren was geweest makkelijk verkruidde en niet wilde branden. Ook snelle indroging moest voorkomen worden, omdat de turf dan kon scheuren en niet meer goed te steken was. Daarom werden de zijkanten van het veen die bij de spitting vrijkwamen toegedekt met zand en bonkaarde. Als een veenpakket dikker was dan drie à vier meter bestond het gevaar dat het veen inzakte en met het water wegdreef. Wanneer dit op grote schaal gebeurde, noemde men dat het uitbreken van het veen. Daarom werden dikkere veenlagen vaak in enkele lagen afgegraven totdat men op de zandbodem was aangeland.⁵

Het feitelijke turfgraven gebeurde door ploegen van zes tot negen personen. De omvang van een ploeg was afhankelijk van de diepte van de put en de afstand van de put tot aan het zetveld, waar de turf moest drogen. Elk lid van een ploeg had een specifieke taak bij het steken, afvoeren en te drogen leggen van de turven. De hoeveelheid turf die een dergelijke veenploeg per dag kon verwerken noemde men een dagwerk en bedroeg ongeveer 45 m³ ofwel ongeveer 100.000 turven. Het graafseizoen duurde ongeveer honderd dagen en liep, afhankelijk van het weer van eind april – begin mei tot eind juni – begin juli. Deze termijn werd ingegeven doordat er eerder te veel risico op vorst was en na begin juli er te weinig tijd zou zijn om de turf voldoende te laten drogen. Gemiddeld produceerde een veenploeg per seizoen tussen de 80 en 120 dagwerken turf. Na een dag of tien werden de turven stuk voor stuk in open muurtjes gestapeld waar de wind vrij spel in had. Soms maakte men ronde vormen van gestapelde turven, de zogenaamde ringen. Wanneer de turven voldoende waren gedroogd, konden ze in *vuren* gezet worden. Dit waren ronde hopen met een gestapelde

² Gerding, *Vier eeuwen turfwinning*, 29-30

³ Gerding, *Vier eeuwen turfwinning*, 30

⁴ Gerding, *Vier eeuwen turfwinning*, 30-31

⁵ Gerding, *Vier eeuwen turfwinning*, 31

buitenkant en van binnen met gestorte turven. In ieder veengebied hadden vuren een vaste hoeveelheid turf, zodat de turfschippers wisten om welke hoeveelheid turven het ging. Soms was het een dagwerk, maar er kwamen ook vuren van twee dagwerken voor. Veel van de werkzaamheden die met het drogen te maken hadden, werden door vrouwen verricht.⁶

Als de turf eenmaal droog was, maakte het weer niets meer uit. De turf kon dan geen water meer opnemen. Daardoor kon de turf in het najaar of de winter rustig op het veld blijven staan. Weersomstandigheden tijdens het graven speelden wel een rol omdat in natte seizoenen de turf minder goed droogde en de kwaliteit achteruit ging. Ook een sterke afwisseling van hoge temperaturen en regen maakte de turf vrijwel waardeloos.⁷

Het laden van de turf in de turfschepen begon in het najaar. Doorgaans kocht een schipper voor eigen rekening turf in. Voor het laden huurde hij een ploeg veenarbeiders in die met hun gezinnen in het veen woonden. Kinderen stapelden de turven op platte kruiwagens; mannen reden deze naar de wijk en over de loopplank aan boord. Daar werden de turven door vrouwen gestuwd. In het ruim werden ze gelijkmatig gespreid, maar door het lage soortelijk gewicht van turf werd een groot deel nam de lading als deklust vervoerd. Deze deklust moest zeer nauwkeurig gestuwd worden om te voorkomen dat de lading op open water zou gaan schuiven. Dit bovendecks stuwen noemde men *loegen en sloegen*. De veenarbeidersvrouwen waren hier zeer bedreven in.⁸ Aangezien de vaarten slechts een geringe breedte en diepgang hadden, waren de schepen die voor de afvoer van de turf gebruikt werden maar klein. Doorgaans konden ze driekwart dagwerk turf, ongeveer 8.000 turven, laden.⁹

Na de turfwinning moest de afgeveende dalgrond voor de landbouw geschikt gemaakt worden. Men noemde dit het toemaken van de grond. De bovenste laag veen, het witveen, bolster of bonkaarde, die bij het begin van de turfgraverij was 'afgebonkt' speelde hierbij een belangrijke rol. Nadat de zandbodem was afgevlakt, spreidde men de bolster er in een laag van ongeveer een halve meter dikte over uit. Over deze laag kwam vervolgens weer een laag zand van 10 à 12 centimeter. Het zand werd vervolgens met de eg bewerkt zodat het gelijkmatig verspreid was en tenslotte werden veen en zand met de ploeg dooreen gewoeld. De paarden werden wegens de zachte bodem hierbij voorzien van trippen, plankjes onder de hoeven, om ze tegen wegzakken te beschermen. Vaak gebeurde dit werk vlak voor de winter omdat de vorst de veenkluiten zou helpen verkrumelen.¹⁰

De bodem die zo ontstond had een goede lichte structuur en ze hield goed water vast. Maar ze was zeer voedselarm en zuur en daardoor tamelijk onvruchtbaar. Voor het toemaken van de grond waren grote hoeveelheden mest nodig. Naast mest van eigen vee, de Veenkoloniën hadden veel meer groenland dan in de twintigste eeuw, was het stadsvuil van Groningen en andere plaatsen gedurende vele jaren nodig om de bodem vruchtbaar te maken.¹¹

Een goede afwatering vanuit het veen vereiste ingrijpende waterstaatkundige werken. Door het afgraven van het veen verloor het land veel van de buffercapaciteit voor regenwater. In natte perioden stroomde het water dus veel sneller af en moest de capaciteit van de uitwateringen groot genoeg zijn om een grote afvoer te verwerken. Hiervoor was het wijken en kanalenstelsel in de venen van groot belang. Maar tegelijk diende dat stelsel ook voor de scheepvaart. En tenslotte dienden de kanalen ook de positie van de stad Groningen als regionaal centrum te versterken. Om de scheepvaart mogelijk te maken was een kunstmatig waterpeil gewenst. Om natuurlijke afwateringen en kanalen met verschillende waterhoogten met elkaar te verbinden was een ingenieus stelsel van verlaten of sluizen nodig. Daarbij moest

⁶ Gerding, *Vier eeuwen turfwinning*, Gerding, *Vier eeuwen turfwinning*, 31-32

⁷ Gerding, *Vier eeuwen turfwinning*, 32

⁸ Gerding, *Vier eeuwen turfwinning*, 33

⁹ Gerding, 'Turfschipperij in Noord-Nederland en Noord-Duitsland, 1600-1940. Een vergelijking', 380

¹⁰ Van der Veen, *Boeren op toegemaakte grond*, 17-18

¹¹ Van der Veen, *Boeren op toegemaakte grond*, 18

dan ook een zodanig peil gekozen worden dat de verveners ook alle aanwezige turf konden afgraven. Dat laatste lukte niet overal. Op sommige plaatsen bleef de grondwaterstand te hoog, zodat niet alle winbare turf afgevoerd kon worden.¹²

De winning van turf uit het uitgestrekte hoogveen vereiste een enorme inzet van arbeidskrachten. Een hele organisatie van landmeters, opzichters en veenarbeiders, was nodig om het veen aan snee te brengen. Een stelsel van wijken en kanalen moest ervoor zorgen dat de turf uiteindelijk naar de markt gebracht kon worden. Vanaf de eerste werkzaamheden tot aan de eerste verkochte turf verliepen vele jaren. De opdrachtgevers moesten dus over een lange adem beschikken om de noodzakelijke inspanningen vol te kunnen houden en uit de kosten te komen. Daardoor was het voor particulieren vrijwel ondoenlijk om zelf de grootschalige ontginning van het veen ter hand te nemen. Bovendien was veel veen niet in particuliere handen. De kloosters hadden van oudsher zeer grote stukken veen in bezit. Een bezit dat na de reductie van Groningen in handen van het gewest Stad en Lande kwam.

Voor een grootschalige en efficiënte turfwinning, zoals die zich in de loop van de zeventiende eeuw ontwikkelde, was ook een grondige kennis vereist. Een van eerste grote 'turfgeleerden' was de Groningse hoogleraar Martinus Schoockius (1614-1669). Klassiek was zijn standaardwerk *Tractatus de Turffis* of verhandeling over de pekhoudende plaggen. Schoockius waarschuwde dat voorzichtigheid bij het ontginnen van het veen een eerste vereiste was: "niet sonder reden seggen de turfgravers gewoonlijk dat de braakliggende venen die de bewerking van een spade nog niet kunnen verdragen lijken op een barende vrouw die, wanneer zij toevallig ziek geworden is door een arts, wanneer die geroepen is, voorzichtig benaderd wordt tijdens het onderzoek, omdat hij ervan uitgaat dat het lichaam door de weeën uitgeput is en wat betreft weestand in velerlei opzicht gebroken is."¹³

De rol van de stad Groningen in de ontwikkeling van de Veenkoloniën

De stad Groningen benutte haar unieke positie als economisch en bestuurlijk centrum van de wijde omgeving door de hoofdrol op te eisen in het vervenen van het grote hoogveengebied in het zuidoosten van de provincie. Zij bepaalde waar de ontsluitingskanalen moesten lopen, zorgde ervoor dat zoveel mogelijk turf via de stad werd afgevoerd en gaf de concessies aan de verveningscompagnieën uit. Als geen ander zagen de stadsbestuurders de mogelijkheden om turf aan de snel groeiende verstedelijkte gebieden in Holland en rond de grote Noordduitse steden te verkopen. Handig maakte de stad gebruik van het machtsvacuüm dat zich na de Reductie en de daarop volgende onteigening van de kloosterbezittingen voordeed. Door de aanleg van het Stadskanaal in de tweede helft van de achttiende eeuw wist de stad ook de aanvoer van turf uit het Drentse Oostermoer naar zich toe te trekken. Maar het was niet alleen de turfhandel waar de stad zich strek voor maakte. Zij was zich ook zeer wel bewust van het belang dat de afgeveende grond had. Door bij de uitgifte van concessies te bedingen dat de dalgronden voor agrarisch gebruik moesten worden gereedgemaakt, toonde de stad haar vooruitziendheid. Het is de grote verdienste van de stad dat zij verder keek dan de vervening zou duren. Dankzij de stad bleef er een bruikbaar landschap achter. Zij had de kracht om langjarige projecten te kunnen uitvoeren. Zijn kon deskundigen met de juiste hydrologische kennis aantrekken om de venen droog te leggen en te ontsluiten. Zij had ervaring met de compostering van stadsvuil. Bovenal had de stad de beschikking over het benodigde kapitaal en de durf om dat te investeren, want bij de gebruikte grootscheepse aanpak gingen de kosten ver voor de baat uit. De aanpak zoals die door de stad Groningen werd gekozen, was op die schaal nog niet eerder vertoond.¹⁴

¹² Groenendijk, 'Het ontstaan van het Veenkoloniale landschap', 35

¹³ Van der Veen, *Boeren op toegemaakte grond*, 14-15

¹⁴ Groenendijk, 'Het ontstaan van het Veenkoloniale landschap', 32-33

Het veengebied van Hoogezand-Sappemeer

In 1605 verpachtten de Staten van Stad en Lande aan enige heren uit Rhenen venen tussen Kropswolde en het Sappemeer. Deze venen waren afkomstig uit de boedels van de kloosters van Essen, Aduard en Scharmer. De pacht werd aangegaan voor een periode van zestig jaar tegen een pachtsom van 200 Carolusgulden per jaar. Verder moesten de pachters een diep graven vanaf Foxhol. Tegelijkertijd kochten de Utrechtse pachters van veeneigenaren in Kropswolde een strook veen om dat diep van het Foxholstermeer naar hun concessie aan te kunnen leggen. Veel resultaat had deze Stichtse Compagnie echter niet. Het stadsbestuur greep in 1612 in door de concessie voor de resterende pachtjaren van de Stichtse Compagnie over te nemen. Het ging hier in eerste instantie nog over een deel van de concessie, maar in 1616 verwierf de stad ook de rest. De Stichtse Compagnie had nooit de verschuldigde pacht aan de provincie voldaan en ook de stad bleef in gebreke. In 1625 verdween de openstaande post op de provinciale rekening omdat de stad kennelijk het veengebied als haar eigen goed beheerde.¹⁵

De verkrijging van dit veengebied paste in een plan van de stad om een grote vaarverbinding, het Heerendiep, met het Oldambt aan te leggen. Voor dat doel werd kort na de aanschaf van het veen van de Stichtse Compagnie een strook veen ten zuiden van het toenmalige Zuidbroek gekocht voor 2.500 Carolusgulden. Tussen 1614 en 1620 ontstond hier een verbinding tussen het Foxholstermeer en het Sappe- of Duivelsmeer. Dit meer, dat tussen de zeven en zestien voet diep was, werd in 1618 drooggelegd. In 1628 werd de omgeving van Zuidbroek bereikt.¹⁶ De verbinding met het Foxholstermeer liep via het Abrahamsdiepje, dat de natuurlijke afwatering van het Sappemeer verzorgde. De eerste ontsluiting van het Sappemeersterveen was dus het vergraven Abrahamsdiepje. Deze route bleek kennelijk niet te voldoen, waardoor in 1636 werd besloten het diep zuidelijker langs Foxham te graven. Vermoedelijk werd hiermee ook besloten om het kanaal te verlengen naar Waterhuizen zodat een directe verbinding tussen de stad via Waterhuizen naar Martenshoek was ontstaan. In 1659 besloot de stad om langs de trekweg langs dit kanaal bomen te planten. De eerste huizen werden al in 1621 gebouwd, waaruit het dorp Sappemeer ontstond. Pas enige tijd later ontstond Hoogezand.¹⁷

Vanaf 1624 werd begonnen met het verhuren van veenplaatsen. De contracten die voor deze verhuringen werden opgesteld stonden model voor alle latere verhuringen van stadsveenplaatsen. Naast bepalingen over het graven van wijken en het onderhouden van voetpaden en vonders langs het hoofddiep, werd ook de wijze van het aan snee brengen van het veen vastgelegd. Dat diende op een zorgvuldige wijze te gebeuren en moest voorkomen dat het natte veen door een overhaaste aanpak zou gaan scheuren. De huurder was verplicht binnen twee jaar een huis te zetten met een waarde van tenminste honderd daalders. Tien jaar lang had de huurder recht op gratis stadsmest waarmee hij de afgeveende grond bouwrijp moest maken. Zodra de toegemaakte grond voor het eerst ingezaaid werd, moest dat worden opgemeten en geregistreerd worden en verkreeg de huurder gedurende acht jaar vrijstelling van landhuur. Voor nieuw afgeveende stukken gold steeds dezelfde procedure totdat de hele veenplaats in cultuur gebracht was. Van de afgegraven turf kwam een kwart van de zwarte en een zesde van de grauwe turf aan de stad toe. Voor ieder huis moest jaarlijks een gulden worden afgegeven ten behoeve van de kerk en de school. In grote lijnen werden deze bepalingen bij alle veenverhuringen door de stad toegepast. Alleen werden de veenplaatsen onder Sappemeer lange tijd veel rijker van stratendrek uit de stad voorzien dan andere streken.¹⁸

¹⁵ Gerding, *Vier eeuwen turfwinning*, 71-73

¹⁶ Gerding, *Vier eeuwen turfwinning*, 73

¹⁷ Keuning, *Vier eeuwen turfwinning*, 67

¹⁸ Gerding, *Vier eeuwen turfwinning*, 73-74

Naast de in eigen beheer uitgegeven veenplaatsen verhuurde de stad ook grotere stukken onaangesneden veen. In 1631 kreeg de Oude Friesche Compagnie een stuk veen ten noorden van het Stads- of Heerendiep. Deze compagnie moest een hoofddiep aanleggen, het Winkelhoeksterdiep en het Achterdiep. Zij kreeg aan weerszijden hiervan een strook van tien roeden veen (42 meter) ter vrije beschikking en verder een strook van vier roeden aan weerszijden van de wijken die ze om de 155 meter haaks op het diep moesten graven. Daarnaast kreeg de compagnie aan weerszijden van het diep nog een strook van 150 roeden veen waarvan een vierde deel zwarte en een zesde deel grauwe turf mocht worden afgegraven of met toestemming van de stad mocht worden verhandeld. Voor de afgeveende plaatsen golden dezelfde bepalingen als voor de Sappemeester plaatsen.¹⁹

Ook het Spitsbergerveen werd aan snee gebracht. Hiervoor begon men in 1637 met het graven van een kanaal vanaf het Achterdiep in Sappemeer naar Noordbroek. Ook meer naar het westen werden venen in de noordelijke randgebieden in Slochteren en Kolham afgeveend. Opvallend is dat de venen van Westebroek nog lang in ongerepte staat bleven liggen. Zij werden pas in de achttiende eeuw aan snee gebracht en de vervening hier duurde tot in de negentiende eeuw. De veenputten bleven hier tot in de twintigste eeuw liggen.²⁰

De Oude Friesche Compagnie liet ook ten zuiden van het Heerendiep een kanaal graven dat in zuidoostelijke richting liep. Het Kalkwijkerdiep was ruim zeven meter breed en 8400 meter lang. Ook hier golden dezelfde regels over turfwinning en vrije beschikking zoals bij het Achterdiep.²¹ Ook andere partijen konden als onderaannemers contracten met het stadsbestuur sluiten. In 1647 ontstond parallel aan de Kalkwijk de Borgercompagnie. De lengte van de concessie bleef onbepaald, maar de compagnie was verplicht het diep jaarlijks met 170 meter te verlengen. De breedte van de veenplaatsen moest aan beide zijden van het diep even groot zijn en corresponderen met de veenplaatsen van de Oude Friesche Compagnie langs de Kalkwijk. Ook de Borgercompagnie genoot de bepalingen van de roeden vrij veen, maar over de vierde turf werd bepaald dat die aan de stad geleverd moest worden. De participanten in de Borgercompagnie mochten de veenplaatsen aan anderen overdragen mits dit burgers van de stad waren en geen Mennonieten.²²

Een van de deelnemers in de Borgercompagnie, Haicko Haickens, was ook betrokken bij de oprichting van een compagnie die later als Tripscompagnie bekend zou worden. De deelnemers in deze compagnie traden namens zichzelf op of namens de Muntendammer Compagnie. Geen van de participanten heette overigens Trip. Wel namen Adriaen Geerts Paep (Wildervanck) en Abraham Frericks Hoogezandt in de nieuwe onderneming deel. Vanuit het Kleine Meer, dat ten zuiden van Sappemeer lag, moest eerst een kanaal over een kleine twee kilometer in oostelijke richting gegraven worden, waarna het in zuidelijke richting verder ging en uiteindelijk parallel met de Borgercompagnie verliep.²³

In hetzelfde jaar 1647 sloot de Nieuwe Friesche Compagnie met de stad Groningen een overeenkomst om de venen die westelijk van de veenderijen van de Oude Friesche Compagnie lagen. De Nieuwe Compagnie verplichtte zich een kanaal van het Heerendiep in het Hoogezand naar het zuiden te graven ongeveer twee en een halve kilometer oostelijk van de weg Kropswolde – Wolfsbarge. Een zijtak van dit kanaal liep in zuidoostelijke richting parallel aan de Kalkwijk en heette het Kielster Hoofddiep.²⁴

In de tweede helft van de zeventiende eeuw werd zodoende het hele veengebied van Hoogezand-Sappemeer in exploitatie genomen. Het ging hier om een oppervlakte van

¹⁹ Gerding, *Vier eeuwen turfwinning*, 74-75

²⁰ Keuning, *De Groninger Veenkoloniën*, 70

²¹ Gerding, *Vier eeuwen turfwinning*, 75

²² Gerding, *Vier eeuwen turfwinning*, 75

²³ Gerding, *Vier eeuwen turfwinning*, 75

²⁴ Gerding, *Vier eeuwen turfwinning*, 75

ongeveer 6.000 hectare.²⁵ Waar eens een golvend en nauwelijks toegankelijk veengebied was, lag na afloop van de turfwinning een landschap dat in zijn geheel op de tekentafel was ontworpen. Kaarsrechte kanalen liepen exact evenwijdig aan elkaar tot aan de horizon. De dwarswijken stonden haaks op de hoofddiepen en verdeelden de veenplaatsen in precies even brede bedrijven. Zelfs de lengte van de veekoloniale boerenbedrijven was nagenoeg gelijk omdat de concessies van de veencompagnieën bepaalden dat de hoofddiepen op dezelfde afstand van elkaar moesten liggen. Zelden zal een landschap zozeer het resultaat zijn geweest van de nauwgezette arbeid van ingenieurs en landmeters. Zelden treft men landschappen aan waar zo weinig is overgebleven van de oorspronkelijke natuurlijke toestand. Het tempo waarin deze veranderingen tot stand zijn gekomen, is zondermeer verbluffend. Tussen 1624 en 1647 vonden de verpachtingen plaats en begon het offensief om het bruine goud, zoals de turf wel werd genoemd, aan de natuur te ontworstelen.

Er zijn weinig menselijke activiteiten geweest die het landschap zo ingrijpend hebben veranderd als de grootschalige turfgraverij in de Drents-Groningse venen. Waar in 1600 een golvend heidelandschap lag, met veenplassen en veenriviertjes, was tegen 1800 een landschap ontstaan dat niet alleen meters lager lag dan vroeger, maar dat ook doorsneden werd door kilometerslange kaarsrechte diepen en haaks daarop op regelmatige afstanden wijken die tot aan de horizon door leken te lopen. In eindeloze rijen lagen de boerderijen naast elkaar met het voorhuis naar het diep en de schuur naar het land. Hier en daar, vaak op de plaats waar een sluis lag, ontstond een dorp met een kerk, waaromheen zich enkele winkels en de huizen en werkplaatsen van ambachtslieden bevonden. Boeren die hun bedrijf aan de volgende generatie hadden overgedaan lieten er een fraaie rentenierswoning bouwen. Het gebied, ruwweg ten oosten van de lijn Martenshoek – Wolfsbarge tot langs de oevers van de Pekel A zag er uit of het op de tekentafel ontworpen is, en in zekere zin is dat ook zo. Het moet een van de oudste, planmatig ingerichte landschappen van ons land zijn.

²⁵ Gerding, *Vier eeuwen turfwinning*, 75-76